

**Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – Вип. 25/
Редкол.: А. В. Козлов (відп. ред.) та ін. – К. : Акцент, 2006. – С. 474 – 481.**

Наталія Манич

Метатеми творчості Микити Чернявського в ліриці

Незважаючи на велику кількість літературознавчих досліджень, що з'являються останнім часом, в українській літературі ще лишається чимало непересічних письменників, чия творчість потребує нового прочитання та аналізу з позицій сучасних концепцій і теорій. Саме такою постаттю є Микита Чернявський (1920-1993), талановитий митець, що лишив по собі більше 20 збірок поезії, кілька масштабних романів, повісті, оповідання, документальні нариси, численні публіцистичні твори тощо.

Спадщина письменника є достатньо вагомою, щоб не лишитися поза увагою вчених: у різні роки в численних рецензіях, нарисах, передмовах, статтях і газетних замітках до неї зверталось багато науковців і письменників. Серед них такі, як І.Білогуб, М.Малахута, М.Ночовний, І.Савич, П.Будівський, М.Дубина, М.Щепенко, І.Низовий, Б.Степанюк, О.Неживий тощо. Спробу сучасного потрактування творчості Чернявського зробила дослідниця О.Кулініч. Проте доробок автора ще потребує подальшого детального вивчення та переосмислення з позицій сучасного літературознавства.

Метою даної роботи є визначити основні метатеми творчості Микити Чернявського та простежити, як вони реалізуються в поезії письменника. Об'єктом дослідження було обрано збірку "Зелена гілка добра" (Донецьк, 1980), оскільки в ній зібрано краші вірші, поеми, балади, написані поетом протягом багатьох років.

Перш, ніж звернутися безпосередньо до аналізу творів Чернявського, слід з'ясувати окремі теоретичні положення даного дослідження.

Отже, будь-який художній твір постає перед читачем і дослідником щонайменше у двох вимірах: по-перше, як складна й відносно автономна система із власними закономірностями функціонування й, по-друге, як частина більш масштабної єдності (циклу творів, всієї творчості письменника, сукупності творів різних авторів певного періоду розвитку літератури тощо). Розгляд останньої одиниці та виявлення її визначальних рис дозволяє об'єктивніше та глибше вивчати й кожний окремий твір, що входить до цієї структури. У цьому аспекті перш за все слід звернутися до поняття **“метажанр”** як специфічного явища у творчості письменника або групи письменників. У постмодерністичному науковому просторі активно функціонує термін **“метаоповідання”** (як варіанти – **“метаоповідь”**, **“метаісторія”**, **“метадискурс”**), який вперше ввів французький дослідник Ж.-Ф. Ліотар у праці **“Стан постмодерна”** (1979), причому **“оповідання”** виступає як абсолютний синонім до слова **“оповідь”** і в цілому не має нічого спільного з однойменним жанром малої прози. Основними принципами, що виконують функцію організації філософської думки Нового часу, вчений називає **“великі історії”**, тобто головні ідеї людства: гегелевську діалектику духу, емансипацію особистості, ідею прогресу, просвітительське уявлення про знання як про засіб встановлення загального щастя тощо. У контексті такої теорії під метаоповіданнями Ліотар розуміє релігію, історію, психологію, мистецтво (інакше кажучи, будь-яке **“знання”**), тобто окремі **“пояснювальні системи”**, що організовують суспільство [Западное 2004: 251-252]. Терміни **“метаоповідання”** та **“метажанр”** є етимологічно спорідненими, і, хоч останній і використовується на позначення більш вузького поняття, в їх основу покладена одна й та ж ознака – наявність спільних формально-змістових елементів, які виконують організаційну функцію. У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р.Т.Гром'яка подане наступне визначення: **“Метажанри (грецьк. méta – через, після; франц. genre – рід, вид) – типи змістово-формальних єдностей художніх творів, які співмасштабні всій історії культури”** [Літературознавчий 1997: 453]. Але термін

ще не набув стійкої змістовності та потребує подальшого професійного осмислення, а тому можливі розбіжності в його тлумаченні.

Крім того, поняття метажанру є достатньо широким, і через це в його межах деякі науковці виділяють різновиди. Наприклад, Г.Сиваченко в праці “Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст” розглядає такий метажанр як метароман, маючи на увазі твори Володимира Винниченка періоду його перебування в Мужені [Сиваченко 2003]. Провівши паралель між цими творами та літературними пошуками французьких екзистенціалістів, дослідниця обґрунтовує свою думку щодо роману як метажанрової основи творчості Винниченка: “Різні модуси людської екзистенції найадекватніше можна передати, послуговуючись різними художніми формами. Особливо це стосується роману, в центрі якого зазвичай перебуває конкретна особа” [Сиваченко 2003: 151]. Проте в цілому об’єктом дослідження у вказаній роботі є і філософські есе, і романи, і драми Винниченка, які “постають єдиним філософсько-художнім мікрокосмом чи метароманом” [Сиваченко 2003: 157].

Звісно, мова не йде про зіставлення творчості М.Чернявського із творчістю В.Винниченка. Проте певні методологічні паралелі можуть бути корисними у вивченні доробку Чернявського (принаймні значної його частини) як метажанрового утворення.

Перш за все, слід зазначити, що Чернявський належить до тих авторів, чия творчість вкладається в достатньо широкі часові межі: його перші поетичні твори були надруковані ще в 1936 році, а писати митець не припинив до кінця життя. Чітко простежується й розвиток письменницького таланту Чернявського – від поезії через ліро-епічні твори до великих прозових жанрів. Крім того, оскільки за фахом митець був лікарем, часто його прями професійні обов’язки зумовлювали паузи у творчому процесі (наприклад, як у роки Великої Вітчизняної війни, коли Чернявський на деякий час фактично втратив змогу продовжувати літературні студії). З огляду на всі зазначені фактори, можна зробити висновок про певні відхилення в метажанровій єдності творчості Микити Чернявського та про

наявність такої структуралізації можна говорити, розглядаючи твори, написані в післявоєнний час, оскільки в них постає вже абсолютно сформований митець і чітко окреслена картина світу, спроектована на особливості авторського сприйняття дійсності. Ранні ж твори є яскравою ілюстрацією процесу творчого становлення письменника: пошуку відповідної форми для вираження певного змісту, відбору найбільш придатних засобів образності, перші кроки в окресленні тематичних обріїв.

У цьому контексті важливим постає питання про те, які ж елементи виконують організаційну функцію в метажанровій структурі творчості Чернявського. До таких елементів слід віднести перш за все *метатеми* – “вічні” для письменника теми, які безпосередньо чи приховано, на рівні підтексту, присутні в прозі та в поезії Чернявського. Серед таких слід назвати метатему Великої Вітчизняної війни – наявність цього змістового шару творів неминуча, адже письменник сам був учасником подій, під час німецької окупації перебував на загарбаній фашистами території, організував підпільний польовий шпиталь для поранених червоноармійців і партизан, ледь не загинув від руки есесівського коменданта. Безсмертний подвиг людей, що життя віддали за рідну землю, відбився в багатьох творах Микити Чернявського – прозових та поетичних. Романи автора за точку відліку мають роки війни, в малій прозі бачимо вже пізнішу добу, але через спогади персонажів постійно повертаємось саме до цієї метатеми.

У досліджуваній збірці подіям Великої Вітчизняної присвячено цілу низку творів – “Матері молодогвардійців”, “На могилі Олега Кошового”, “У поступі”, “Щоб небо не падало”, “Смерть Василька” тощо. У цій ліриці немає страшних картин боїв чи замальовок людського горя, скоріше в ній переважає віра в мирне майбутнє, голосно лунає настанова наступним поколінням: не лише не допустити війни, а й зберегти пам’ять про тих, хто ціною власного життя захистив рідну землю. Наприклад, у творі “У поступі” Чернявський цю настанову вкладає в уста загиблих визволителів України, які розмовляють зі скульптором:

Ти скульптор. Ми тоді також творили –
Змивали кров'ю ворога сліди.
Спасибі нам народи говорили
На всій землі, припишклій від біди.
Тож я прошу: в сльоті, у завірюсі,
У ясні дні над нами не тужи.
На велелюдді нас постав у русі,
У поступі нащадкам покажи [Чернявський 1980: 138].

Ще однією рисою метажанрової структури творчості Микити Чернявського є антропоцентричність. Г.Сиваченко в згаданій праці робить дуже слушне зауваження: “Тут можна було б звернутися й до історії української філософської думки ... Їй властива передусім орієнтація на людину, взяту в безпосередньому життєвому контексті, людину, яка стоїть перед одвічними проблемами життя, смерті, зла, взаємин з оточуючими тощо” [Сиваченко 2003: 165]. У доробку Чернявського цей принцип простежується чітко й послідовно. Певним чином це може бути зумовлено нелегкими життєвими обставинами, у яких формувався світогляд митця: Велика Вітчизняна війна, робота в підпільному польовому шпиталі під час німецької окупації, тяжке післявоєнне становище, бурхливі кореспондентські будні – все це навчило письменника безперервно досліджувати духовні сили людини, шукати витоки її вчинків і сенс її існування. Це “дослідження” людини стало певним чином завершальною метою всієї творчості Чернявського. Якщо окреслити одним словом найбільш широку метатему всієї його поезії і прози, то це слово – людина, в усіх проявах її буття.

У збірці “Зелена гілка добра” навіть сама назва антропоцентрична, хоча це зрозуміло лише з контексту: її значення розкривається в поезії “Я не шкодую за толокою”:

Початкувався день сьогоднішній.
І нам було те невтямки,
Що вбрання з криці якнаймодніше

Земля одягне залюбки
Та буде не молочайніями –
Медами радості поїть,
Бо ми у ній – всіма коріннями,
Бо ми – її зелена віть [Чернявський 1980: 27].

Тобто “зеленою гілкою добра” має стати кожна людина, у цьому її призначення.

Як певна антропоцентрична філософська концепція й у той же час як щира порада кожній людині лунають перші рядки іншого твору:

Не міряй людських чеснот з висоти
І вад не бери з висоти в пересуди.
Лише тоді, коли в людях ти –
Будуть у тебе вrostати люди [Чернявський 1980: 18].
Або ж рядки з твору “Благословен, хто має стільки світла...”:
Чи день погожий, чи лиха година –
Ступнувши вперше лячно за поріг,
Дитина знать повинна, що Людина
Її чекає в куряві доріг...[Чернявський 1980: 22].

Часто метатема людини синтезується з іншою змістовою домінантою – метатемою села, яка теж є структурно складною. Зображення буденного життя мешканців села та їх традицій, хліборобської праці, змалювання селянина як носія моральних цінностей, показ зв’язку людини із землею, з національним корінням – в межах метатеми все це органічно поєднується, кожен елемент доповнює загальну картину. Таке уважне ставлення Чернявського до даної тематики пояснюється тим, що письменник більшу частину свого життя прожив у селі, тому досконало знав усі труднощі та радощі його існування.

Наприклад, рядки з вірша “Радість” чітко окреслюють ставлення автора до хліборобської праці:

Щасливий той, хто часто бачив,

Як з бункера по рукаві
Зерно співа струмком гарячим
Про дні нові.
...Щасливий той, хто недалеко
Від тої радості живе:
Він зна, як родиться нелегко
Усе нове [Чернявський 1980: 39].

Повертаючись до питання синтезу метатем у ліриці Чернявського, слід зазначити, що паралелі між моральними засадами існування людини та селянським досвідом праці на землі автор проводить достатньо часто. У збірці “Зелена гілка добра” яскравим прикладом цього може бути вірш “Як без цілющої вологи...”:

Як без цілющої вологи
Зернина прорости не може,
Так без любові та тривоги
Людина на людей не схожа,
Не чує сонця, ні повітря.
Одна в своїх поривах куцих
Стоїть, хитається на вітрі –
Сусіди кажуть:
– Як лопуцьок [Чернявський 1980: 40].

Іноді Микита Чернявський може поєднувати й усі три згадані метатемі: наприклад, у вірші “Щедрість”, розмірковуючи про людську щедрість, автор пов’язує її і з подіями війни, і з працею селянина:

Щедрість – це коли мати
Дітей проводжає в битву,
Хоч знає, що завтра стрінуть
Багатоголову смерть.
Щедрість – це коли землю

Руки беруть з пожежі

І до живого сонця

На мозолях несуть [Чернявський 1980: 27].

Звісно, у збірці присутні й інші змістові домінанти (є інтимна лірика, пейзажні замальовки), але саме наявність творів на метатеми (людини, війни, села) дозволяють вписати її в загальну метажанрову структуру творчості Микити Чернявського.

Дана стаття є спробою визначити, як метатеми творчості письменника відображені в його збірці “Зелена гілка добра”, проте перспективним є дослідження реалізації основних змістових домінант у всій метажанровій структурі творів автора.

БІБЛІОГРАФІЯ

Западное 2004 – Западное литературоведение XX века: Энциклопедия. – Москва: Intrada, 2004. – 560 с.

Літературознавчий 1997 – Літературознавчий словник-довідник/ Р.Т.Гром’як, Ю.І.Ковалів та інші. – К: Академія, 1997. – 752 с.

Сиваченко 2003 – Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський “метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст. – К.: Альтернативи, 2003. – 280 с.

Чернявський 1980 – Чернявський М. Зелена гілка добра: Лірика. Балади. Поєми. – Донецьк: Донбас, 1980. – 167 с.

In the context of modern literature discourse the theory of metanarrations appeared in the works of J.- F. Lyotard. As another part of that idea notion of metagenre was developed in works of the Ukrainian scientists (for example, in monograph of G.Syvachenko about V.Vynnychenko's works). This article is dedicated to the analysis of those features of M.Chernavsky's poetic works (particularly matathemes), which are connected with the metagenre nature of the system of writer's creations.